

Az egyfiókos bankoktól a globálisan függő bankrendszerig

A modern magyar bankrendszer fejlődésének két évszázada

Gál Zoltán

Bevezetés

A pénzügyi rendszerek alaptípusai a pénzügyi közvetítő rendszer történetileg és földrajzilag kialakult különbségein alapulnak, illetve a pénzügyi rendszer egészét átszövő egyéb (szervezeti és finanszírozási) sajátosságokkal jellemezhetők. A pénzügyi közvetítőrendszer fejlődési szakaszainak kialakulásában, a pénzügyi rendszerek evolúciójában és térbeli kiterjedésében meghatározó szerepe van a történeti földrajzi aspektusoknak is. E tanulmányban a magyarországi bankrendszer fejlődését vizsgáljuk meg a 19–20., illetve a 20–21. század fordulóján három szempontból. Kitérünk arra, hogy a bankrendszer fejlődése mennyire követte a nemzetközi trendeket, milyen volt a nemzetközi beágyazottsága és mennyire jelentős a külföldi tőke szerepe, illetve hogyan változott a bankhálózat területi koncentráltasága, s ezek a változások mennyire segítették vagy akadályozták a banki közvetítés gazdaságfejlesztési funkcióját.

Jelen tanulmány kapcsolódik korábbi kutatásaimhoz, amelyben a magyarországi bankrendszer közel két évszázados fejlődéstörténeti (evolúciós) és területi/városfejlesztő sajátosságait vizsgáltam, azt a nemzetközi pénzügyi rendszer fejlődésének szakaszaiba illesztve. Korábbi kutatásaim (Gál 1998, 2006, 2010) során támaszkodtam mentoromnak, Beluszky Pálnak az intézményi leltározás módszerét választó történeti földrajzi és városhierarchiai vizsgálataira, illetve Michael Conzen geográfusnak az amerikai városok banki kapcsolatait vizsgáló elemzéseire, de módszertani bázisként a német Walter Christaller központi helyek elmélete szolgált (Christaller 1933; Conzen 1979; Bácskai-Nagy 1984; Beluszky 1990, 1999).

A magyar bankrendszer fejlődési szakaszai

A kelet-közép-európai, így a magyarországi gazdasági modernizációban a bankok közvetítő szerepe erősebb volt a 19–20. század fordulóján, mint az ezredfordulón. Egyfelől a megkésett fejlődés következtében a gazdasági modernizációhoz szükséges tőkeforrások biztosítása és átcsoportosítása nagyobb részben bonyolódott a pénzügyi rendszeren keresztül, mint az ezredfordulón, amikor is a beruházások finanszírozása döntően a külföldi

közvetlentőke-beruházásokra (FDI) épült.¹ Másfelől nemcsak a bankszektor és a gazdaság, de a bankszektor és a település-, illetve a területi fejlődés között is szorosabb volt a kapcsolatrendszer, s a banki szerepkör meghatározó volt a városfejlődésben. Verdier (2002) szerint a bankdominanciával jellemzett, kvázi decentralizált pénzügyi rendszerek (Németország, Svájc, Ausztria–Magyarország) a perifériák jobb hitelellátottságát szolgálják, de egyben kevésbé liberalizáltak, s így nemzetközi szerepük is kisebb.²

A magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai időbeli késéssel ugyan, de leképeztek a nemzetközi trendeket. A bankrendszer is mélyreható szerkezeti átalakuláson ment keresztül az elmúlt két évszázadban, amíg a kezdeti fejlődési szakasz klasszikus banki közvetítői szerepköréből napjainkra az értékpapír dominanciájú globális pénzügyi rendszer kialakult. Magyarország is átment a pénzügyi rendszerek fejlődésének alábbi fázisain, bár az időbeli fáziskésések és szerkezeti eltérések megfigyelhetők. A bankrendszerek térbeli fejlődési szakaszai a *helyi (egyfiókos) és regionális bankrendszerektől* (Magyarországon a 19. század közepe és a 20. század eleje között) *az integrált nemzeti bankpiacra épülő fiókhálózati bankrendszer* korszakáig ívelnek (a két világháború között az 1947-es államosításokig, illetve 1987 és 1997 között). Ezt a fejlődést szakította meg a bankok 1947-es államosításával létrejött *monobanki rendszer*, melynek megteremtése kiszakította az országot a nemzetközi pénzügyi fejlődés folyamatából. Az erőforrások területi átcsoportosításában a gyenge és alárendelt bank- és hitelrendszer nem játszott döntő szerepet.

Napjaink *transznacionális, illetve értékpapír dominanciájú pénzügyi rendszerére* a globalizáció területileg erősen differenciált folyamatai hatnak. Magát a bankszektort is igen erős globalizációs verseny, illetve koncentrációs és centralizációs folyamatok jellemzik. A határokon átnyúló tőkemozgások intenzitásának növekedésével a nemzeti monetáris autonómiáknak meglehetősen komoly kihívásokkal kell szembenéznük. Ebben a makrokörnyezetben született újjá Magyarország a kétszintű bankrendszer 1987-ben.

A magyar rendszerváltás nemzetközi környezetét a 20. század végének három folyamata: a *neoliberális gazdasági paradigmaváltás, a gazdasági és pénzügyi globalizáció, valamint az EU keleti bővítése* határozta meg. Ezek a folyamatok nemcsak a szovjet tömb bukását segítették elő, de a nemzetközi piacgazdaságba visszaintegrálódó posztkommunista Magyarország számára is igen kemény és hosszú távon előnytelen gazdasági keretfeltételeket szabtak (Gazsó–Laki 2004). A neoliberális piacosítás – egy aszimmetrikus piaci liberalizációs környezetet teremtve – a külföldi multinacionális vállalatok piacszerző stratégiáját a régió konkurens ipari kapacitásainak leépítésére, illetve új ipari kapacitások és a pénzügyi szolgáltatások feletti kizárólagos rendelkezés megszerzésére építette (Gowan 1995). Az átmeneti gazdaságok bankrendszeinek sajátossága, hogy a bankpiac nem természetes fejlődés folytán alakult ki. A magyarországi kétszintű bankrendszer mesterségesen, felülről

¹ Alexander Gerschenkron nézete szerint összefüggés áll fenn a gazdasági elmaradottságból fakadó tőkehiány és a bankfinanszírozás nagyobb súlya között. A részvénytársasági formában működő univerzális bankok nemcsak finanszírozták az iparvállalatokat, de részvények birtoklásán keresztül részt vettek a vállalatirányításban is (Gerschenkron 1984).

² Ezzel szemben a döntően a tőkepiaci finanszírozásra építő centralizált országokban (Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Kanada) specializált bankrendszer jött létre. A centralizált országokban a régiók rovására megerősödő pénzügyi központok egy integrált tőkepiac központjai, ahol az országos fiókhálózati bankok forrásai is ide csoportosulnak, ami jelentős likviditási koncentrációt eredményez a központban a periférikus régiók rovására.

vezérelten jött létre, amelynek kialakításában és szabályozási kereteinek megteremtésében a nemzetközi szervezetek (IMF, WB, EBRD, EU, G7) befolyása meghatározó volt.

A *pénzügyi és gazdasági globalizáció* kiteljesedésével a nyugati tőke új befektetési lehetőségeket keresett a poszt szocialista átmenet országaiban, amit a pénzügyi és üzleti szolgáltatások privatizációjával és az új összeszerelő ipari kapacitások megteremtésével alakított ki.

Az *EU-csatlakozás folyamata* és a kapcsolódó szakpolitikák mint a neoliberális projekt katalizátorai teljesen leképezték a külső tőkeforrásoktól függő befektetés- és piaci expanzió vezérelte átalakulást. Az EU-csatlakozás újabb lökést adott a térségben befektető külföldi nagyvállalatok expanziójához. Az FDI-vezérelt fejlődés azonban, rövid távú modernizációs hatásait nem vitatva, nagymértékben hozzájárult a függő piacgazdaságok szerkezeti és területi egyenlőtlenségeinek növekedéséhez (Gál–Schmidt 2016).

Bankrendszerünk nemzetközi beágyazottsága és a külföldi tőke szerepe

A modern magyar bankrendszer nemzetközi beágyazottságát néhány kedvező időszaktól eltekintve meghatározza a félperiféria helyzetéből adódó tőkehiány, valamint a külföldi pénz- és tőkepiacoktól való függőség. Ez a legerősebben az elmúlt 25 évet jellemzi, s a korábbi felzárkózási korszakokkal összehasonlítva az endogén tőkeakkumuláció feltételei apjainkban a legkedvezőtlenebbek.

A magyar gazdaságot és a bankrendszert a dualizmus első felében is tőkehiány jellemezte. Külföldi tőke bevonása nélkül a szerényebb hazai források bázisán szerveződő és Budapest központú hazai pénzügyi piac pozíciói Bécs ellensúlyozására a korszakban mindvégig elégtelenek voltak. Teljesen önálló magyar bankrendszerrel a korszakban nem lehet beszélni, mivel az Ausztria–Magyarország bankpiacába integrálódott, s amelynek súlypontja Magyarországon kívül esett. A külföldi tőkebefektetők aktív szerepvállalása ellenére a korabeli bankrendszeren belül a külföldi tulajdonosi részarány nagysága eltörpült a magyar bankpiac egészéhez képest, ugyanis *a magyar hitelintézeti részvényeknek még az első világháború előtt is csak 11-12%-a volt külföldi tulajdonban* (Gál 2010). A *külföldi banktőke szerepvállalása* a 20. század elején tehát nemcsak méreteiben volt korlátozott (az ezredfordulón ez az arány több mint 80% volt), de *szinte kizárólag Budapesten*, s ott is csak a specializált ipari és közlekedési beruházásokat finanszírozó, új alapítású budapesti pénzintézetekben játszott meghatározó szerepet. A külföldi tőke legalább fele osztrák forrásból származott, azaz vámbelföldi tőkebefektetésnek tekinthető; illetve még a német tőke részesedett egyre növekvő arányban a 20. század első felében.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a századforduló táján *bankrendszerünk döntően a helyi források bázisán erősödött meg, s a nemzeti tulajdon részaránya mindvégig meghatározó volt*. A dualista gazdaság fejlődésének kulcskérdéseként kezelt *tőkeimportban és belső felhalmozásban a magyar bankrendszer meghatározó szerepet kapott*.³ A Budapest központú bankpiac erősödésének egyértelmű velejárója volt, hogy a vidéki expanzió mellett

³ A legutóbbi kutatások éppen azt bizonyítják, hogy nem beszélhetünk tőkehiányról, mert a magyar pénzintézeti rendszer és a külföldi tőkeimport nagyobb tökemennyiséget biztosított a magyar gazdaság (befektetői szempontból hitelképes ágazatai) számára, mint amennyit az – a századfordulón zajló gyors gazdasági növekedése ellenére – fel tudott szívni (Tomka 1996).

a fővárosi nagybankok a hazai tőke kivétel szervezeti központjaivá váltak, és megkezdték a külföldi érdekeltségeik kiépítését is. Ezek részben Ausztriában, döntően pedig a Balkánon jöttek létre.

A Monarchia vám- és monetáris unióján belül működő pénzügyi piacok döntően a belső piacról biztosították a modernizációhoz szükséges tőkeforrásokat. Ezzel szemben az átmeneti gazdaságokban megvalósult kapitalista modellt a szakirodalom *kívülről vezérelt kapitalizmusnak* (Eyal et al. 2000), valamint *függő piacgazdaságnak* (Nölke–Vliegenhardt 2009) is nevezi, arra utalva, hogy a tőkeszegény poszt-szocialista országok integrációja döntően külföldi tőkeforrásokra épült. Az FDI szerepe jelentős volt a privatizációban, és az átalakulás első szakaszában a legfontosabb tőkeforrássá vált (Holland et al. 2000; Kalotay 2010). Az FDI felgyorsította a privatizációt, így hozzájárult az állami tulajdon lebontásához, segítette a szerkezetváltást és a piacgazdaság megteremtését, de a vizsgált országok stratégiai ágazataiban a külföldi tulajdon dominánssá válásához is vezetett. A banki és biztosítási szolgáltatások, a kereskedelem, majd az üzleti szolgáltatások, illetve egyes kiemelt ipari ágazatok lettek a külföldi befektetők legfontosabb célpontjai. Jelentős FDI-beáramlást eredményezett a pénzügyi szolgáltatásokba az állami kézben levő bankok és biztosítók külföldieknek történő privatizálása. A banki és biztosítási szolgáltatásokban a visegrádi országokban 1994-ben még 80%-os volt az állami tulajdon aránya, azonban 2007-ben már a külföldi banktulajdon aránya érte el ezt a szintet, ami bármely fejlett és feltörekvő régióval való összevetésben is kiugróan magas részesedést jelentett (Claessens–van Horen 2012; Gál 2013). A *külföldi banktőke* aránya a hazai pénzügyi szektorban az ezredfordulóra meghaladta a 80%-ot, a külföldi bankok piaci részesedése meghaladta a kétharmadot. Ez az arány a válság hatására kivonuló külföldi bankok és az állam renacionalizációs politikája miatt csökkent 50%-ra.

A külföldi banktulajdon jóval magasabb aránya feltűnő nemcsak a fejlett gazdaságok 20%-os arányával, de a 20. század elejével összehasonlítva is. Ennek számos negatív következménye ma már kézzelfogható. A külföldi bankok hitelezési politikáját, termékeit soha sem a helyi gazdaság fejlesztésére irányuló preferenciák, hanem pusztán profit szempontok motiválták. A nyugat-európai piacokon csökkenő profitabilitást pótolták a keleti piacok megszerzésével (pl. a 2008-as válság előtt az osztrák bankok tőkearányos nyereségének háromnegyede a közép-kelet-európai régióból származott). A külföldi anyabankok az itt működő leánybankjaikat az egyenlőtlen hatalmi-hierarchikus viszonyokból következően meglehetősen alárendelt pozícióban működtették, a leánybankok döntési autonómiája és mozgásterét szűk volt, stratégiai jelentőségük profitközpont jellegükből fakadt (Raviv 2008). A anya- és leánybankok között meglévő hitelezési csatornákon a külföldi forrásbevonással megvalósuló (deviza) hitelezés a válság előtt jelentős egyensúlyi és fertőzési kockázatokat is generált (Kareman 2009; Gál 2014).

A külföldi bankdominancia hozzájárult a bankszektor *duális jellegének, illetve szervezeti és földrajzi szegmentáltságának kialakulásához*. A bank- és biztosítási szektorban a transznacionális tulajdonosi dominanciával jellemezhető nagybankok, biztosítók koncentrációjával szemben a hazai szolgáltatók (pl. takarékszövetkezetek) nem képviselnek számottevő piaci erőt (Gál 2005).

A bankhálózat területi koncentrátsága

A 20. század első évtizedének végére Magyarország a „magas” sűrűségű európai országok kategóriájába került. Ugyanakkor a nagyszámú intézetalapítás és a korai bankfejlődést jellemző sűrűbb hálózat megfelel a formálódó modern pénzügyi rendszer *bankorientált fejlődési szakaszának*, amelyet a nagyfokú helyi-regionális autonómiát élvező, ún. egy fiókos (unit) bankrendszer jellemez. A gazdaság finanszírozásában a klasszikus banki közvetítő szerepkörnek, illetve helyi hitelintézeteknek meghatározó szerepük volt. Ebben az időszakban a bankrendszer térbeli fejlődésében két tendencia érvényesült. Az egyik tendencia a *pénzintézeti hálózat térbeli kiterjedése volt* (Gál 1999). A helyi tőkeforrások bázisán alapított vidéki takarékpénztárak, bankok, hitelszövetkezetek gyors növekedése egy kiegyensúlyozott, térben egyenletesebb eloszlású vidéki hitelintézeti hálózatot eredményezett – és a helyi bankpiacok kialakulását. Ez a dekoncentrációs folyamatokat erősítette, kismértékben csökkentve Budapest pénzpiaci koncentrációját.

Az intézményi dekoncentráció jeleként értékelhető, hogy amíg napjainkban valamennyi magyarországi bank székhelye Budapesten található, addig az 1910-ben fennálló 4425 hitelintézetnek alig 5%-a volt budapesti székhelyű. 1909-ben 3458 településen működött hitelintézet, s gyakorlatilag minden városban volt egy vagy több helyi alapítású pénzintézet, miközben a tőkeerő és a bankműveletek nagyobb hányada akkor is a 15 budapesti nagybankban és a vidéki nagyvárosok pénzintézeteiben koncentrálódott. Az 1890-es évektől a növekedés súlypontja és dinamikája a vidéki központokba helyeződött át. A megerősödő vidéki regionális bankcentrumok maguk is tőkekibocsátóvá váltak, s vonzáskörzetükben újabb pénzintézetek létesültek.

A magyar városok pénzintézeti funkcióit feltáró vizsgálat 175 település, ezen belül 13 regionális bankközpont központi szerepkörét igazolta 1910-ben (Gál 1997, 2006). A keleti-délkeleti országrészek bankpiacai nagyobb fejlődési dinamikát mutattak, mint a hagyományosan fejlettnek számító nyugat-magyarországi pénzintézeti centrumok, így nem véletlen tehát, hogy az ország 10 legnagyobb pénzintézeti vagyonnal és betétállománnyal rendelkező bankcentruma közül 8 a keleti régiókban helyezkedett el.

A másik fejlődési tendencia a pénzügyi piacok szervezeti/intézményi és területi koncentrációja volt. Ezt az – Európában a 19. század második felétől kezdődő – időszakot a nemzeti piacra orientált pénzügyi rendszer jellemezte. A helyi pénzintézetek beolvadtak az országos hálózatú bankokba (*branch banking*). A regionális autonómia elvesztésével megerősödött az országos pénzügyi központok dominanciája.

Budapest különleges szerepet játszott ebben a folyamatban, mivel a sikeres modernizáció feltétele a *tőkék nagyarányú intézményi és térbeli koncentrációja volt*. A bankhálózat koncentrációja már a 20. század elején megindult, bár ekkor még a *bankrendszeren belül a kisebb méretű, elsősorban a helyi bankpiacokhoz kötődő pénzintézetek domináltak*. Annak ellenére, hogy a vidéki hitelintézetek száma gyorsan gyarapodott, a sajáttőke-állomány felét s a eszközállomány közel 60%-át a fővárosi hitelintézetek koncentrálták 1913-ban.

A *banktőke térbeli koncentrációja* a fővárosi nagybankoknak a vidéki bankpiacokra történő behatolásával indult meg, míg az országos fiókhálózat kiépítésével a *bankcsoportok építése* is megkezdődött. A fiókosítás legtöbbször a már működő hitelintézetek felvásárlását, majd fiókká alakítását vagy új bankfiók létesítését jelentette. Amíg 1894-ben csak 85 bank és takarékpénztári fiók volt az országban, addig 1909-re számuk 307-re (Horvátországgal

együtt 416-ra) emelkedett, s ebből 134 fióként tartozott a budapesti bankcsoportokhoz, amivel a bankrendszer tőkeerejének 58%-át ellenőrizték.⁴ (Ennek ellenére a korszakban az önálló pénzügyintézeteknek még 10%-át sem érte el a fiókok száma.) A fiókosítás mellett a nagyobb bankok a pénzügyi ellenőrzés más módszereivel affiliáltak már meglévő vidéki intézeteket is. Az *érdekeltségépítés* a pénzügyintézetek részvénytöbbségének a megszerzését jelentette.

Összegezve tehát elmondható, hogy a magyar pénzügyintézeti rendszer – ha nem is a mai mértékben, de – *kezdetől fogva fővároscentrikus* volt. A főváros és a vidék legnagyobb bankjainak tőkeerejében tízszeres különbségek mutatkoztak.

A trianoni határváltozás egyik legszembetűnőbb következménye Budapest szerepének aránytalan megnövekedése volt. Mindez egyértelműen mutatja, hogy az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolásával tovább erősödött a bankrendszer budapesti eszközkoncentrációja, míg a vidéki központok szerepe és száma egyre csökkent. A hitelintézeteknek 66%-a az utódállamokhoz került, ugyanakkor a hitelintézetek eszközállományának csak 26%-a jutott az elcsatolt területek pénzügyintézeteire. Budapest szerepének erősödését mutatja, hogy részesedése a hitelintézeti sajáttőke-állományon belül az 1913. évi 50%-ról 1934-re 79,3%-ra, a hitelintézetek vagyonmérlegéből való részesedése 59,7%-ról 82%-ra nőtt.

A bankhálózaton belüli természetes koncentráció is a két világháború közötti Magyarországon erősödött fel. A kisbankok megszűnésével, fiókénté válásával a vidéki bankoknak csak 25-30%-a maradt meg önállóan. Az 1923-ban még 2574 önálló hitelintézetből 1928-ban már csak 1838 működött, ami ugyan több volt, mint ebben az országrészben 1913-ban, de a koncentráció előrehaladásával, illetve a válságot követő csődök miatt 1938-ra 1619 hitelintézet maradt, ám ezek fele is valamely nagybank többségi tulajdonába került. A pénzpiaci koncentrációt a bankok és takarékpénztárak számának csökkenése kísérte. 1925 és 1934 között számuk 927-ről a közel 50%-os csökkenés következtében 551-re esett vissza, 1943-ra pedig – a zsidó tulajdonban lévő bankok bezárásával – számuk 200-ra csökkent (Gál 2008). A bankrendszer konszolidációját a megerősödő állami beavatkozás a korszakban tovább erősítette.⁵

Az egyfiókos bankrendszer helyébe pedig a *nemzeti piacra orientált (fővárosközpontú), fiókhálózati bankrendszer* lépett. A bankpiaci koncentrációban azonban nem elsősorban Trianon, hanem a megváltozott makrogazdasági viszonyok (természetes koncentráció, az inflációs konjunktúra vége, a válságot követő kényszerfüziók) *játszottak szerepet*. Ebben az időszakban – mindenekelőtt a nagy gazdasági világválságot követően – a vidéki bankok egyre nagyobb hányada vált a nagybankok affiliált intézetévé, illetve azok fiókjává. A fővárosi nagybankok a kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre

⁴ Gál 1998, pp. 24–26.

⁵ A Pénzügyi Központ 1916-os, illetve a Magyar Nemzeti Bank 1924-es megalakulásával intézményesülő állami beavatkozás (szigorú monetáris szabályozás és felügyelet) a háború és a békeszerződés hatásaival felerősödve jelentősen csökkentették a hazai pénzügyintézetek gazdasági szerepét és mozgásterét. Az 1930-as években azonban a válság által indokoltnál nagyobb mértékű állami befolyás – a bankfelügyeleti rendszer erősítése révén – egyre több felügyeleti jogosítvánnyal rendelkezett, egyre inkább ellenőrzést szerzett, s felgyorsította a kényszerfüziókat a függetlenségükhöz hagyományosan ragaszkodó vidéki pénzügyintézeteknél.

szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat.⁶ Budapest koncentráta a banki eszközállomány 76%-át, míg a vidéki városokra közel 18% esett.

Az átalakuló gazdaságok bankrendszerének sajátossága, hogy a bankpiac nem természetes fejlődés nyomán alakult ki. A magyarországi kétszintű bankrendszer mesterségesen, felülről vezérelten jött létre, s már az indulás évében eleve egy nagymértékű szervezeti centralizáltság, területi és települési koncentráció volt tapasztalható. Ez a területi koncentráció a nemzetközi trendekkel teljes összhangban állt, bár a kialakulása nem az 1970-es évek óta tartó pénzügyi globalizációs folyamat következménye.

A rendszerváltást követően Magyarországon egy alulbankosított piacon kellett a bankszektornak mind a mélységbeli (közvetítés mélysége), mind a területi (fiókosítás) expanzióját megteremteni. A magyar pénzügyi szektor vitathatatlanul elmaradottabb volt a fejlettebb országokénál az 1990-es években, ami a bankhálózat alacsony hálózati sűrűségében is megmutatkozott. Az 1996–1998 közötti, illetve a 2006–2008 közötti időszakot egyfajta fiókhálózat-építési „verseny” jellemezte. A válság előtti két évben több új bankfiókot nyitottak, mint az azt megelőző 10 évben. A fiókhálózat térbeli kiterjesztésével javult a bankok elérhetősége, de a hálózati sűrűség tekintetében (3220 fő/fiók) hazánk lemaradása még szembetűnő, különösen az EU-15 átlagához mérten, ami 1823 fő/fiók (Kovács 2012).

A hálózatépítésnek a bankok szempontjából elsősorban nem regionális preferenciái vannak, hanem a városhierarchiát követik. A bankhálózati expanzió már 2008-ban megállt, s azóta jelentős hálózati konszolidációs folyamatok zajlanak. Nemcsak az 5000 fő alatti településeken, de Budapesten és a vidéki nagyvárosokban is csökkent a fiókok száma a jelentős fiókbezárások eredményeképpen (Kovács 2014).

A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés jelen helyzete e szolgáltatások erősödő fővárosi intézményi koncentrációjával írható le, szemben a vidéki térségekben (pl. falvakban) a kereskedelmi bankfiókok majdnem teljes hiányával. 2008-ban a kereskedelmi bankok fiókjai 268 településen működtek, ezek 90%-a város volt. Másképpen fogalmazva: a bankfiókok jelentős mértékben elkerülik a falvakat, azaz a településállomány 93%-át. A szervezeti centralizáció, a fiókhálózatok racionalizációja számos esetben a lakosság bizonyos térségi és települési szintjeihez kötődő, döntően az alacsonyabb társadalmi státusú, vidéki rétegek „pénzügyi kirekesztéséhez” vezetett.

A pénzügyi szolgáltatások piaca Magyarországon földrajzilag és szervezetenként centralizált. A magyar ágazati struktúráján belül a pénzügyi és a biztosítási szektor területi koncentráltasága és polarizáltsága a legnagyobb. Ez mindenképp az ágazat egészének Budapesten való, korábban sohasem tapasztalt mértékű erős koncentrálódásában és szervezeti centralizációjában mutatkozik meg. A bankhálózat területi expanziójának évtizedét követően a szektor szervezeti centralizációja a 2000-es évek elején egyre erőteljesebbé vált. Ezt mutatja, hogy a *banki eszközállomány* 95%-a és a *bankszektorban foglalkoztatottak* 68%-a Budapesten koncentrálódik. Míg 1987-ben a fiókoknak csak a 11%-a működött Budapesten, addig ez az arány 2008-ban már 31% volt. A Budapest–vidék polarizáltság okozója a fiókhálózat erősen centralizált, hierarchikus irányítási struktúrája. Ebből következően a vidéki fiókok döntési hatásköre szűk, bizonyos esetekben még az információhoz való hozzáférésük is akadályokba ütközik.

⁶ Gál 2006, 95. o.

A pénzügyi szolgáltatások *főváros-központúsága* csak részben magyarázható a globalizációval, a nemzetközi pénzügyi struktúrákhoz való alkalmazkodással, a decentralizáció racionális korlátaival, illetve a magyar gazdaság és bankpiac kicsiny méretével. Többen történeti adottságokkal, a gazdaság kulcságzatainak hagyományos Budapest-központúságával magyarázzák a bankszektor főváros-központúságát (Beluszky 1998). A tőkekoncentráció egyenlőtlen eloszlása mellett a pénzügyi szektor szerkezeti sajátosságait a felsorolt tényezők mellett leginkább a piacgazdasági átmenet kiinduló piaci struktúrái és az akkori nemzetközi gazdasági környezet feltételrendszere határozták meg.

Az erős területi koncentrációval jellemezhető magyarországi bankrendszer európai mértékben is jelentős fővárosi koncentrációját igazolja a *betétgyűjtés és a hitelezés területi eloszlása*. A tőkekoncentráció feltételei a fejletlenebb régiókban meglehetősen kedvezőtlenek. Ehhez hozzájárul az is, hogy az elmúlt években tovább erősödött a *pénzügyi transzferekben meglévő függőség a főváros és a régiók között*. Három év betétgyűjtési és hitelezési adatait összehasonlítva megfigyelhető, hogy amíg Budapesten a kereskedelmi bankrendszer forrásainak alig több mint a felét gyűjtik, addig hitel formájában az országosan gyűjtött források 81%-át a fővárosban helyezik ki. Ezzel szemben a vidéken gyűjtött forrásoknak csak kevesebb mint a fele kerül vissza a vidéki régiókba hitel formájában. Az összes vidéki régió egyenlege a gyűjtött kereskedelmi banki források és a helyben kihelyezett hitelek tekintetében negatív (Gál 2011).

Összegzés

A magyar pénzügyi rendszer közel két évszázados múltra tekinthet vissza. Ha a magyarországi bankszektor két kiemelkedő modernizációs időszakának számító 20. század eleji és végi bankhálózatának fejlődési jellegzetességét és területi jegyeit hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai időbeli késéssel ugyan, de leképezték a nemzetközi trendeket. Bankrendszerünk is átment az átalakuláson, amelynek során a *helyileg beágyazott (egyfiókos) bankrendszerekből* kialakult az *integrált nemzeti bankpiacra épülő fiókhálózati bankrendszer*, illetve függő pozícióban integrálódott napjaink globális és európai pénzügyi rendszerébe. A bankrendszer működésének eredményességét és klasszikus gazdaság- és térségfejlesztő funkcióinak érvényesülését nagymértékben meghatározzák a makrogazdasági viszonyok.

Ha az elmúlt 150 év felzárkózási folyamatát vizsgáljuk Magyarország és a fejlett nyugat-európai országok viszonylatában, akkor szembevetendő a fejlődési lejtő, ami nemcsak Magyarországot, de a tágabb régiót is jellemzi. *A három felzárkózási, illetve modernizációs ciklust* (a 19–20. század fordulóját, a szocialista tervgazdasági rendszer az 1970-es évek derekáig, illetve a poszt szocialista gazdasági átmenet időszaka) *vizsgálva a relatív fejlettségi szakadék a 20. század elején volt a legkisebb*, míg az elmúlt 150 év legnagyobb mélypontját, a transzformációs válságot követő felzárkózási folyamata a 2008-as válságot követően megtorpant, s a relatív fejlettségi szakadék tovább nőtt.

A bankrendszer közvetítő és gazdaságfejlesztő szerepe erősebb volt a 19–20. század fordulóján, mint az ezredfordulón. A gazdasági modernizációhoz szükséges tőkeforrások biztosítása és átcsoportosítása nagyobb részben bonyolódott a pénzügyi rendszeren keresztül, mint az ezredfordulón, amikor is a beruházások finanszírozása döntően a külföldi

közvetlen tőkeberuházásokra (FDI) épült, s a döntően külföldi tulajdonban lévő bankrendszer a vállalati szektor finanszírozása helyett egyre inkább a lakossági fogyasztás által vezérelt növekedés finanszírozása felé fordult.

A modern magyar bankrendszer nemzetközi beágyazottságát néhány kedvező időszak eltekintve meghatározza a félperiférikus helyzetből adódó tőkehiány, valamint a külföldi pénz- és tőkepiacoktól való függőség. Ez legerősebben az elmúlt 25 évet jellemzi, ugyanakkor a belső tőkeakkumuláció feltételei és a pénzügyi közvetítés lehetőségei a 20. század elején sokkal kedvezőbbek voltak.

A *külföldi banktőke szerepvállalása* a 20. század elején tehát nemcsak méreteiben volt korlátozott (az ezredfordulón ez az arány több mint 80% volt), de *bankrendszerünk döntően a helyi források bázisán erősödött meg, s a nemzeti tulajdon részaránya mindvégig meghatározó volt*. Napjainkban a külföldi banktulajdon jóval magasabb aránya feltűnő nemcsak a fejlett gazdaságok 20%-os arányával szemben, de a 20. század elejével összehasonlítva is, ennek minden negatív következményével együtt. A működőtőke-befektetés tehát önmagában nem vezet gyorsabb növekedéshez, így automatikus felzárkózáshoz sem. A FDI túlsorduló és fejlesztő hatásai sokkal korlátozottabbak, mint azt a szakirodalom korábban sugallta.

A bankhálózat-építés területi folyamatait vizsgálva megállapítható, hogy Magyarországon a pénzügyi szolgáltatások fejlődése az elmúlt évtizedekben nem vált a regionális egyenlőtlenségek kiegyenlítésének eszközévé, s az előző századfordulóhoz hasonlóan helyi-regionális bankpiacok kialakulására sem volt lehetőség. A szolgáltató szférán belül különösen nagymértékű az üzleti-pénzügyi szolgáltatások koncentráltasága. Ez mindenekelőtt az ágazat egészének Budapesten való, korábban sohasem tapasztalt mértékű erős koncentrálódásában és szervezeti centralizációjában mutatkozik meg. A bankhálózat területi expanziójának évtizedét követően a szektor szervezeti centralizációja a 2000-es évek elején egyre erőteljesebbé vált. A duális bankrendszer nemcsak a szervezeti függőséget erősítette a magyar bankpiacon működő külföldi leánybankok és a tulajdonos anyabankok között, de a magyarországi bankhálózat szervezeti és területi koncentráltaságához nagymértékben hozzájárult a *pénzügyi transferekben meglévő függőség alakul ki a főváros és a régiók között*, amely jelentős forráskiáramlást jelent a vidéki térségekből.

Az elmúlt években tapasztalt változások arra figyelmeztetnek: fennáll a veszélye annak, hogy a *pénzügyi transferekben újfajta függőség alakul ki a főváros és a régiók között*, amely tovább csökkenti a belső tőkeforrások akkumulációjára épülő endogén fejlődés lehetőségeit.

Irodalomjegyzék

- Beluszky P. (1990): A polgárosodásunk törékeny váza – Városhálózatunk a századfordulón. Város-hierarchia – Vázlat, tényképekkel. *Tér és Társadalom*, 4. 3–4. 13–56. o.
- Beluszky, P.: *The Hungarian urban network at the end of the second millennium*. Discussion Papers 27. Centre for Regional Studies, Pécs, 1999.
- Christaller, W.: *Die zentralen Orte in Süd Deutschland*. Fischer Verlag-Passim, Jena, 1933.
- Claessens, S. – van Horen, N.: *Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability*. IMF Working Papers 12. 10. IMF, New York, 2012.

- Conzen, M. P.: *The Maturing Urban System in the US 1840–1910*. In: Ward, D. (ed.): *Geografic Perspectives on America's Past*. Oxford University Press, Oxford–New York, 1979, pp. 253–274.
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E.: *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. Verso, London–New York, 2000.
- Gál Z.: *A magyarországi városhálózat összehasonlító vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben*. In: Sasfi Cs. – Németh Zs. (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok*. Rendi társadalom – polgári társadalom 7. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997, 50–68. o.
- Gál Z.: *A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón*. In: Püski L. – Timár L. – Valuch T. (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I*. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen, 1999, 227–249. o.
- Gál, Z.: *The development and the polarised spatian structure of the Hungarian banking system in a transforming economy*. In: Barta, Gy. – G. Fekete, É. – Szörényiné Kukorelli, I. – Timár, J. (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Centre for Regional Studies of HAS, Pécs, 2005, pp. 197–219.
- Gál Z.: *Pénzügyi szolgáltatások, kereskedelem*. In: Beluszky P. (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008, 17–51. o.
- Gál, Z.: *The Golden Age of Local Banking – The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.
- Gál Z.: *Bankhálózat*. In: Kocsis K. – Schweitzer F. (szerk.): *Magyarország térképeiben*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2011, 203–209. o.
- Gál, Z.: *Role of financial sector FDI in regional imbalances in Central and Eastern Europe*. In: Gostyńska, A. – Tokarski, P. (eds.): *Eurozone enlargement: challenges for the V4 countries*. The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2014, pp. 19–30.
- Gál, Z. – Schmidt, A.: *Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications on FDI*. In: Muñoz, M. (ed.): *Advances in Geoeconomics*. Routledge, London, 2016. (megjelenés alatt)
- Gazsó F. – Laki L.: *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Gerschenkron, A.: *Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- Gowan, P. (1995): Neo-liberal theory and practice for Eastern Europe. *New Left Review*, 213. pp. 3–60.
- Kareman, B. (2009): Financial Geographies and Emerging Markets In Europe. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 9. 2. pp. 260–266.
- Kovács S. Zs. (2014): Elérhetőség és kirekesztés Magyarországon a pénzügyi szolgáltatások aspektusából. Availability and exclusion from aspect of Hungarian financial services. *Területfejlesztés és Innováció/Spatial Development and Innovation*, 8. 3. pp. 28–35.
- Kövér Gy.: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2002.
- Tomka B.: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836–1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1996.
- Verdier, D.: *Moving Money: Banking and Finance in the Industrialized World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.